

Dennis Deletant

În căutarea României

O aventură personală
din '65 până azi

Traducere din engleză
de Alina Pavelescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Prefață</i>	13
1958–1969	19
1970–1980	36
1981–1988: Moldova, Corneliu Coposu	54
În preajma revoluției	97
Revoluția	116
Mai 1990: Alegerile	131
1991: Moldova	137
Nucșoara și Moldova	143
1993: Vizită la SRI	152
1994: Moldova	155
Muzeul Memorialului de la Sighet	158
1995: Nicolae Militaru și Traian Borcescu	161
1996: Alegeri	169
Coen Stork	177
2000: Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite	182
Mircea Răceanu	186
Dosarul meu de la Securitate	193
Ion Mihai Pacepa	201
Șerban Papacostea	208
România după 1990: Reflecții	214
<i>Note</i>	241
<i>Bibliografie selectivă</i>	263

MULȚUMIRI

Descoperirea României a fost pentru mine o aventură personală. Experiența pe care am avut-o cu țara și cu oamenii de aici a reprezentat o piatră de temelie pentru părerile pe care le împărtășesc în aceste amintiri, păreri ce au luat locul ideilor preconceptuate pe care le-am avut la primele vizite, de scurtă durată.

Descoperirea mi-a fost ghidată mai presus de toate de soția mea, Andrea, și de familia ei. Dintre numeroșii prieteni din România, îi datorez foarte mult regretatului Șerban Papacostea. Șerban mi-a oferit o busolă morală și un model de probitate intelectuală pe toată durata jumătății de secol în care am avut privilegiul să îl cunosc. Aș dori să le mulțumesc lui George Cipăianu și fratelui său, Enea, pentru ospitalitatea pe care mi-au arătat-o de-a lungul anilor, în Cluj. Colegii lor de la Universitatea Babeș-Bolyai – Ioan Ciupea, Ovidiu Ghitta, Ioan Piso, Marius Bucur, Gheorghe Mândrescu, Michael Shafir, Liviu Țirău, Ottmar Trașcă de la Institutul de Istorie „Gheorghe Barițiu“ al Academiei Române și regretatul Ștefan Matei – mi-au oferit ajutor și încurajări neprețuite de-a lungul acestor ani. Lui Virgiliu Țirău, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, îi datorez în special recunoștință pentru mâna de ajutor călduroasă pe care mi-a dat-o, pentru prietenia colegială și pentru sfaturile care au trecut dincolo de limitele contactului formal.

În București, prietenii de familie Mihaela, Ana și regretatul Sandu Hodoș merită o mențiune specială. Fără conversația lor stimulatorie despre toate subiectele referitoare la România nu aș fi obținut cunoștințele necesare pentru o mai bună înțelegere a trecutului țării. Prin generozitatea lor, Ana Blandiana, regretatul Romulus Rusan și Ioana Boca, inima și sufletul Memorialului de la Sighet și ale Fundației Academia Civică, m-au ajutat să cunosc mai bine experiența a numeroase victime ale regimului comunist.

La Iași, Ovidiu Buruiană, Dorin Dobrinu, Lucian Leuștean, Alexandru Zub și regretatul Ioan Caproșu m-au introdus în istoria Moldovei și a Basarabiei, care, altfel, mi-ar fi scăpat.

Pentru cercetările mele asupra naturii coercitive a comunismului românesc îi datorez enorm lui Marius Oprea, care a sondat în mod curajos, vreme de ani întregi, arhivele poliției secrete române și m-a ajutat să înțeleg mai bine ce rol a avut în istoria României din secolul trecut. Prietenia și discuțiile cu Viorel Achim, Ioan Chiper, Ștefan Colceriu, Călin Hentea, Andrei Pippidi, Alina Mungiu-Pippidi și Cristian Vasile și-au lăsat amprenta asupra acestui studiu. Ștefan Bosomitu, Armand Goșu, Andrei Muraru, Stejărel Olaru și Cristina Petrescu, Claudiu Secașiu, Mihai Răzvan Ungureanu, Marius Stan, Dumitru Lăcătușu și Alexandra Toader mi-au împărtășit experiența lor și pentru asta le mulțumesc tuturor.

În Londra, Dan Brett, Irina Marin, regretatul Trevor Thomas, Martyn Rady, Tom Lorman, Radu Cinpoș, Alex Boican, Simon Dixon, Alex Drace-Francis (în vizitele sale de la Amsterdam), Ramona Mitrică, Ramona Gönczöl, Christian Mititelu și Ioana Raluca Arnăuțoiu m-au ajutat stimulându-mă intelectual. În Washington, DC, Ernest Latham a fost nu doar un ghid pentru studiile americane referitoare la România, dar mi-a înlesnit și oportunitatea de a-mi continua cercetările în Statele Unite. Lucrările pe care le-am publicat de-a lungul anilor datorează mult agerimii lui intelectuale. Soția mea, Andrea, și cu mine am avut privilegiul de a ne împrieteni cu Mircea Răceanu și cu soția lui, Mioara. Mircea a fost o prețioasă sursă de informații despre istoria timpurie a Partidului Comunist Român, informații pe care le avea de la mama lui, Ileana, activistă încă din anii 1920. Vladimir Tismăneanu a avut amabilitatea să discute cu mine, în multe ocazii, despre studiile lui referitoare la natura particulară a comunismului din România. Radu Ioanid a fost o sursă constantă de încurajări pentru strădania mea de a înțelege experiența evreilor din România, oferindu-mi opinii valoroase care se bazează pe propriile lui cercetări, în vreme ce investigațiile meticuloase ale lui Richard Hall, pe care mi le-a împărtășit, au aruncat o lumină neprețuită asupra aspectelor obscure ale revoluției române. Ruth Sulynn Taylor din Charles Town, West Virginia, și Mick și Irene Schubert din Mount Vernon au fost gazde amabile, atente și plăcute pentru mine și soția mea. Frances Tyler mi-a rafinat înțelegerea artei românești, iar judecătoarea Camelia Bogdan a reprezentat un exemplu instructiv de curaj și rezistență în conflictele cu unele părți ale sistemului judiciar românesc.

Cea mai mare datorie intelectuală o am față de Maurice Pearton. Opiniile lui pătrunzătoare asupra istoriei politice și economice a

secolului XX îmi oferă un context adecvat pentru abordarea situației românești din anii de după al Doilea Război Mondial.

O sursă majoră pentru susținerea cercetărilor mele despre trecutul recent al României a fost fundația familiei Ion Rațiu. După pensionarea mea de la University College, în vara lui 2011, am fost invitat pe neașteptate de către Charles King¹, cu binecuvântarea Angelei Stent, directoarea Centrului de studii eurasiatice, ruse și est-europene de la Universitatea din Georgetown, să accept poziția de profesor la catedra Ion Rațiu pentru studii românești pe o perioadă de un an, o oportunitate de care am profitat imediat. Ceea ce a început ca o numire pe zece luni a continuat până în iulie 2020. În acești nouă ani în care am ocupat acea catedră, am putut profita de resursele ei. Lui Nicolae, Indrei și Pamela Rațiu le sunt profund recunoscător pentru încurajările lor constante, iar lui Charles și Angelei pentru sfaturile constructive.

Asocierea Fundației Rațiu cu Centrul Woodrow Wilson din Washington, DC, mi-a întărit legăturile personale cu acea instituție și cu Christian Ostermann, directorul Programului de Istorie și Politici Publice, care mi-a înlesnit în mod generos contactul cu cercetători români.

Tuturor celor menționați mai sus le mulțumesc.

Dennis Deletant
Londra, toamna 2021

PREFAȚĂ

Romancierul V.S. Pritchett a vizitat România în 1964 și a rămas dezamăgit: „România te irită din start. Împreună cu Cehoslovacia, e cea mai rigidă dintre statele satelit. Ca vizitator, ești obligat să ai un ghid, iar acesta te păzește la fiecare pas. Când ieși din dormitor dimineața, el te așteaptă. Te plictisește pe toată durata zilei. Rolul lui este să ofere informații, dar este lipsit de umor, tinde să fie didactic și știe tot. Nu am putut scăpa de impresia că disimularea subtilă și o mentalitate reacționară sunt larg răspândite“.¹

Primul meu contact direct cu România a avut loc în iulie 1965. Totul a fost astfel organizat, încât posibilitățile de a întâlni membri ai opiniei publice au fost limitate și, ca atare, trăsăturile menționate de Pritchett nu mi-erau familiare. O caracteristică inevitabilă a vieții în România sub regimul comunist era omniprezența Securității, cunoscută oficial, în cea mai mare parte a perioadei, ca Departamentul Securității Statului din Ministerul de Interne. Mi-am dat seama de asta în cursul vizitei, iar impresia mi-a fost confirmată de experiențele ulterioare. Preocupările mele profesionale și personale referitoare la România s-au întins pe întreaga durată a regimului Ceaușescu, din 1965 până în 1989, și era de așteptat ca această familiaritate și prietenii mele cu istorici și scriitori să atragă atenția Securității, așa cum mi s-a confirmat în 2007, când mi-am studiat dosarul de Securitate.

Literatura care tratează istoria României de la impunerea regimului comunist, în 1945, vorbește prea puțin despre

mecanismul de teroare folosit de Stalin pentru a-și impune voința în România și despre organizarea Securității. Această omisiune a fost, la prima vedere, surprinzătoare, poate, dată fiind importanța terorii instituționalizate practicate de Securitate în consolidarea regimului comunist, mai întâi sub conducerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965), iar apoi sub succesorul acestuia, Nicolae Ceaușescu (1918–1989). Totuși, rămâneau prea puțin cunoscute structura și personalul organismului abilitat să terorizeze populația pentru a o determina să accepte introducerea legislației comuniste în România, abilitat să aresteze 80.000 de țărani care se opuneau reformei agrare din 1949, să închidă și să tortureze șase episcopi greco-catolici (uniți) și șase sute de preoți care au refuzat unirea cu ortodoxii în iarna lui 1848, iar în vremea lui Ceaușescu, să deporteze zeci de mineri din Valea Jiului după revolta acestora din august 1977. Pe tot parcursul epocii Ceaușescu, organizarea Securității și activitatea acesteia au rămas strict secrete și, tocmai fiindcă era dificil să verifici informațiile, cercetătorii problemelor românești, inclusiv subsemnatul, nu s-au ocupat de instituție.

Mai existau și alte motive pentru această omisiune. Unele dintre relatările oferite de victime despre tortură, închisori, lagăre de muncă erau atât de îngrozitoare, încât păreau de necrezut, mai ales că românii erau cunoscuți pentru înclinația lor către dramatism. În al doilea rând, nu existau surse oficiale românești cu ajutorul cărora să verifici aceste relatări. În fine, cercetătorii se temeau că, folosind materiale necoroborate cu mărturii independente, riscau să fie acuzați că nu sunt decât niște propagandiști anticomuniști. Controlul atent al vizitatorilor străini de către regim i-a permis acestuia să restricționeze fluxul de informații care ieșea (și intra) din țară, și astfel ceea ce s-a întâmplat în România a rămas, până târziu în anii 1960, aproape deloc cunoscut în afara granițelor.

Până în 1990, în Vest a apărut foarte puțin material, de orice tip, referitor la lagărele de muncă și la închisori, și, în general, în publicațiile emigrației românești.

Această lacună, alături de propria-mi experiență din România și de ocazia de a consulta unele dosare ale Securității m-au convins ca, după 1990, să îmi redirectionez activitatea de cercetare către Securitate. Totuși, cele mai importante două studii ale mele, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania 1965–1989* (1995)* și *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (1999)** , ambele publicate la Hurst, nu sunt doar niște istorii ale Securității, ci încearcă să analizeze, în egală măsură, ce rol a jucat folosirea de către regimul comunist a fricii și constrângerii pentru menținerea sa la putere și cum a fost suprimată orice fel de opoziție și disidență. Au mai existat și alte strategii folosite de Ceaușescu pentru a-și menține puterea. Acestea au constat în apelul la naționalism și dezvoltarea unei politici externe autonome. Fiindcă aceste practici au avut succes, Ceaușescu a reușit să câștige susținerea majorității elitei intelectuale și obediența restului populației. În cazurile în care disidența și-a făcut apariția, i-am descris evoluția și pașii făcuți pentru eliminarea ei și, procedând astfel, am testat afirmația disidentului rus Andrei Amalrik, potrivit căruia „nici o opresiune nu poate avea succes fără aceia care sunt gata să i se supună“. Ca și în cazul altor mașinării ale terorii politice, cea mai puternică armă a Securității a fost frica, iar profunzimea la care aceasta a fost inculcată în rândul

* Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea: Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, Humanitas, București, 1998 (n. red.).

** Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România: Gheorghe Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, Polirom, Iași, 2001 (n. red.).

populației românești reprezintă principalul motiv al succesului său. Frica induce obediență și de aceea este un extraordinar mijloc de a economisi eforturi.

Ca lingvist de formație, interesele mele de cercetare mergeau inițial către istoria limbii române și către manifestările timpurii ale scrierii ei. Asta presupune operele cronicarilor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, a căror principală motivație de a scrie era dorința mărturisită de a-și afirma identitatea națională. Principala mea inspirație pentru aceste amintiri au fost contactele cu românii și experiența din regimul Ceaușescu. Pentru mine, acea experiență s-a întins pe perioade relativ scurte de timp, totuși a fost suficient pentru a aprecia presiunea sub care trăiau prietenii români și rudele mele prin alianță. Lecțiile primite prin educația mea, în sensul larg al cuvântului, în calitate de cetățean britanic, precum și conștiința faptului că lucrul cel mai rău care mi s-ar fi putut întâmpla pentru orice ofensă adusă regimului era eventuala mea expulzare din țară mi-au dat o anumită libertate de comportament ce le era interzisă românilor. Nu trebuie uitată îndrăzneala acelor români care au avut curajul să conteste regimul, un curaj cu atât mai demn de admirație cu cât știm că ei nu aveau siguranța unui pașaport occidental. De la această constatare ar trebui să pornească toate judecățile referitoare la comportamentul populației sub Ceaușescu.

Prietenii mei români erau numeroși, de diferite formații și vârste. Se aflau printre ei scriitori, istorici, ingineri, doctori, oameni de la țară, oficiali ai partidului, studenți, pensionari, unguri, sași și evrei. Cei mai mulți erau figuri luminoase, câțiva, figuri diabolice, dar consider un privilegiu faptul că i-am cunoscut. Prietenia cu ei mi-a confirmat că nu trebuie să mă încred în generalizările despre România, generalizări care continuă să se regăsească în parte în media occidentală cu referire la România lui Ceaușescu și care, dacă sunt acceptate,

conduc la judecăți false. Pe măsură ce excesele despotice ale lui Ceaușescu s-au intensificat în anii '80, românii erau caracterizați din ce în ce mai des ca fiind „slabi“ și „timorați“. Astfel de acuze se bazau pe ceea ce părea să fie absența contestării regimului Ceaușescu în România, prin comparație cu revoltele din Polonia și din Germania de Est la începutul anilor '50, cu insurecția maghiară din 1956, cu Primăvara de la Praga din 1968 și cu mișcarea Solidaritatea din anii '80. Acceptarea indiscutabilă a unor asemenea acuzații este prin ea însăși o dovadă a succesului Securității în a suprime orice informație despre rezistența față de regim. Spre exemplu, nu se știa practic nimic în Vest, nici măcar în cercurile emigrației, despre curajoasa luptă din Munții Carpați a două mici grupuri de autointitulați partizani, conduse de doi foști ofițeri, Gheorghe Arsenescu și Toma Arnăuțoiu, care au rezistat fără a fi arestați vreme de nouă ani, între 1949 și 1958.

Aceste amintiri încearcă să pună în lumină unele ambiguități și contradicții induse în comportamentul uman de statele totalitare. Recurgând la prieteni și la familie sau pur și simplu la egoism, oamenii puteau să ocolească rigorile regimului. Aceleași calități stăteau și la baza disimulării pe care o menționa anterior V.S. Pritchett, căci în societatea românească din vremea lui Ceaușescu, oamenii duceau o existență duplicitară. Erau obligați în fiecare zi să realizeze un echilibru între exigențele vieții „oficiale“ și încercarea de a avea o viață „neoficială“. Acest joc dublu practicat în relația cu regimul era evident în strategiile adoptate de mulți români pentru a supraviețui regimului. Ele făceau parte din atitudinea multor români, așa cum mi-a fost descrisă de un tânăr regizor de teatru în 1988:

Majoritatea oamenilor care trăiesc într-o dictatură vor să uite de ea, să-și vadă de viețile lor și să se distreze cât de mult pot. Așa că, atunci când programul televiziunii române s-a redus la două ore de

transmisie pe zi, în 1984, mulți cetățeni din București și din orașele mari și-au procurat aparate video și casete cu filme occidentale. Importul acestor produse nu a fost interzis, probabil fiindcă printre cei care le foloseau erau și oficiali ai partidului și ai Securității, care nu l-au alertat pe Ceaușescu despre această modă.²

Disimularea e postura esențială pentru înțelegerea obedienței, și cercetarea mea asupra României o ia permanent în calcul.

Nu am privit niciodată experiența mea comunistă, ca spectator din exterior, ca pe un ghinion. Introducerea în subiect ne-a făcut-o, mie și colegilor mei, George Rudé (1910–1993), care, în 1958, a venit să predea istoria la Holloway Comprehensive School din Londra. Am fost unul dintre studenții lui din anul doi. A rămas doar douăsprezece luni, până când Universitatea din Adelaide i-a oferit o poziție de conferențiar, dar atitudinea lui atentă și empatică de la cursuri ne-a cucerit, mai ales atunci când ne-a vorbit cu entuziasm despre vizita de șase săptămâni pe care o făcuse în 1932 în Uniunea Sovietică, despre participarea sa la demonstrația antifascistă („Bătălia de pe Cable Street“) și despre arestarea sa în 1936. Abia după ce a plecat în Australia am aflat că, la acea epocă, se alăturase Partidului Comunist Britanic, o decizie care i-a barat drumul către un post de profesor într-o universitate britanică. În schimb, a predat limbi străine la St Paul’s School din Londra până în 1949, când a petrecut un an la Paris documentându-se despre populația din timpul Revoluției Franceze, un subiect pe care l-a tratat în teza sa de doctorat de la Universitatea din Londra. Interesul lui pentru ceea ce avea să fie cunoscut ulterior ca „istoria mică“ și dorința lui de a readuce „poporul fără nume și fără chip în istorie“¹ au adăugat studiului nostru dimensiunea de istorie socială, în special prin John Wilkes² și prin lucrările lui Asa Briggs.³ Rudé nu-și lăsa convingerile politice să-i influențeze modul în care preda și a